
Україна ДИПЛОМАТИЧНА

НАУКОВИЙ ШОРІЧНИК

Випуск шостий

Упорядники

*Леонід Губерський, Павло Кривонос,
Микола Кулінич, Анатолій Денисенко*

Київ • 2005

Політичне і фінансове протистояння між Україною і Росією: 1917 рік

Народився 28 травня 1971 р. в Дунаївцях на Хмельниччині. Навчався в Донецькому вишньому військово-політичному училищі інженерних військ і військ зв'язку (1989—1991), закінчив історичний факультет Кам'янець-Подільського державного педагогічного інституту ім. В. Затонського (1995) та аспірантуру Інституту української археології та джерелознавства ім. М. Грушевського Національної академії наук України (1998). Кандидат історичних наук. Доцент Національної Академії Державної податкової служби України. Працював в Інституті української археології та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України, Науково-дослідному фінансовому інституті при Міністерстві фінансів України, Національному транспортному університеті, Українському науково-дослідному інституті архівної справи та документознавства, Інституті трансформації суспільства.

Коло наукових інтересів — історія України першої половини ХХ ст., історія світової та української політичної думки, історія національно-визвольних змагань 1917—1921 рр., історія вітчизняної соціально-економічної та фінансової політики, біографістика та історія українського монархічного руху. Автор понад 70 наукових публікацій, а також праць «Документальні джерела і матеріали до історії фінансової політики уряду Української Держави (29 квітня — 14 грудня 1918 р.). Довідник» (К., 2004) та «Фінансова політика уряду Української Держави Гетьмана П. Скоропадського (29 квітня — 14 грудня 1918 р.)» (К., 2004).

Історія людства, на жаль, постійно мала однією із своїх вагомих та постійних складових й історію війн: великі і малі, тотальні і локальні, загарбницькі й національно-визвольні, колоніальні і революційні... За свою новітню історію лише протягом ХХ ст. Україна пережила чи не всі можливі різновиди воєнних дій. Втім, існують також й війни економічні. Велися такі й проти українського народу. Застосовувала такі війни й Україна, щоправда у більш гуманному вигляді. Скажімо, у 1918 р. Українська Держава (Гетьманат), не маючи змоги

збройним шляхом захистити цілісність своєї території, розпочала економічну війну проти Румунії, що окупувала українську Бессарабію і частину Буковини, а також вдало здійснила блокаду Кримського півострова з метою придушення там сепаратистських тенденцій, що власне також є однією з форм економічної війни.

Водночас є також війни й іншого, так би мовити, вишуканішого гатунку — війни фінансові. Вони бувають прихованими та відкритими, мають різні обсяги, термін тривання і завдання. Проте кожна фінансова війна передбачає схожу мету — руйнування грошово-економічної моці держави-суперника, розхитання і дестабілізація її соціально-політичного стану, а отже й підрив рівня національної безпеки, торговельної конкурентоспроможності, господарчої моці, обороноздатності тощо. Застосовуючи подібний тиск, країна-агресор, врешті, прагне досягти своїх стратегічних чи тактичних цілей як політичного, так і економічного характеру. Залежно ж від тих чи інших завдань, які переслідує агресор, і внутрішнього стану та міцності «держави-жертви» обираються відповідна тактика й стратегія війни, її відкрита чи прихована форма. Одним з видів такої війни є фінансова ізоляція, фінансова експансія чи, скажімо, грошова підтримка (утримання) деструктивних або антиурядових сил держави-суперника... На початку ХХ ст. молода українська держава зазнала від свого північного сусіди, у поєднанні зі збройною агресією, також і фінансову війну...

Перша світова війна порушила систему грошового обігу в Росії, а розруха ще більш підірвала фінанси імперії. Перед революцією обіг грошей у Росії був інфляційним і перебував у стані швидкого розладу. Від передвоєнних років, коли на території імперії в обігу перебувало 1 млрд 600 млн руб. паперових грошей, до 1.XI.1917 р. їх збільшилося до 20 млрд рублів¹. Інфляція наростала з непоборною силою. Розвиток російського імперіалізму як складової частини світового фінансового процесу відбувався на рівні середньої ланки, тобто і як боржника світових кредитових держав та міжнародних банків. За роки світової війни, як повідомляв 6.IV.1917 р. міністр фінансів Тимчасового уряду М. Терещенко, державний борг Росії виріс з 5,4—5,6 млрд рублів (за різними оцінками) у 1913 р. до 55 млрд рублів на весну 1917 р. Лише один місяць війни коштував скарбниці 0,5 млрд рублів. За підрахунками проф. Яс-

нопольського, річна оплата обсягом 5% завдавала борг на суму в 1 млрд 665 млн рублів². Крім того, вир революції остаточно розхитав загальноросійську фінансову систему і зруйнував налагоджений механізм податкових зборів.

Як частина населення імперії український народ відчув злидні військового часу і удар від інфляційного підвищення цін. Саме за таких умов провід українськими масами у березні 1917 р. взяла на себе Центральна Рада — представницький орган революційних партій і організацій України переважно соціалістичного спрямування. Цей крайовий орган революційної демократії під проводом члена партії есерів М. Грушевського одразу ж зіткнувся з потребою вирішення численних фінансових питань. Уже 10.III.1917 р. на одному з перших засідань Центральної Ради було ухвалено створити посаду скарбника, який мав очолити щойно створену Фінансову комісію³ і «виробити якнайшвидше фінансову програму»⁴. За два дні по цьому діячі Ради оголосили про необхідність створення Національного фонду⁵. 23.IV.1917 р. Центральна Рада ухвалила пропозицію Фінансової комісії про збір коштів з громадян⁶. Дні Національного фонду проводилися в Україні 20—22.V.1917 р.⁷ За свідченням М. Грушевського, тільки в Києві тоді було зібрано 40 тис. крб.⁸ На ті часи такої суми навіть на облаштування урядування в місті було надзвичайно мало. Цим виявилася пасивність трудящих до грошових пожертв крайовому органу революційної влади і мало б стати серйозним попередженням для української політичної еліти щодо фінансового стану в Україні.

Водночас із падінням вартості рубля та відсутності в розпорядженні Ради готівкової грошової маси ситуацію ускладнювали й інші ознаки революційного часу. Вартість залізничних перевезень за чотири роки війни (із 1917-м включно) зросла, наприклад, більше ніж у 50 разів⁹, а заробітна плата, скажімо, столяра зменшилася удвічі¹⁰. У квітні 1917 р. Тимчасовий уряд на 60% збільшив ціни на хліб. Тим часом революційний хаос послабив зв'язки колоній з метрополією, регіони почали домагатися від Петрограда національно-культурних прав і налагоджувати самостійне життя, яке охоплювало не тільки питання культури, а й економіки, освіти, управління, врешті, політики.

Задушена фінансовим зашморгом, силу затиску якого контролював Петроград, Центральна Рада намагається самотужки виправити становище. 23.IV.1917 р. вона ухвалила ще од-

ну постанову Фінансової комісії про «необхідність оподаткування всього українського народу» з метою «покриття трат, яких вимагають наші національні потреби»¹¹. Проте результат цієї декларації звівся до банального: *Mare verborum, gutta rerum...** Діячі Ради продовжували виголошувати гасла, створювати комісії, дискутувати: «чи може Центральна Рада займатися розв'язанням економічних проблем, чи, може, вона повинна займатися тільки політичними справами щодо автономії України і т. д.»¹², але так і не спромоглися налагодити систему елементарного оподаткування.

За таких умов провідники тогочасної України ухвалили надіслати до Тимчасового уряду делегацію із проханням «призначення в розпорядження Центральної Ради засобів з «Государственного казначейства» на цілі національні, культурні і організаційні — причім на трати сего місяця має бути для неї одкритий біжучий рахунок в Государственном банку на 5 млн»¹³. На найближчі видатки просилося у петроградського уряду одразу 500 тисяч валюти. Цікавим є те, що в переліку запланованих Центральною Радою витрат зовсім не вказувалися витрати на утримання адміністративно-керівної влади краю, відновлення народного господарства тощо. Втім, прохання українців залишилося без відповіді.

Здавалося б, логічний розвиток Лютневої революції мав сприяти не лише культурно-політичному відродженню українства, а й висунути на порядок денний нагальну потребу відчужених політичних й економічних реформ та державотворчих самостійницьких перетворень. Центральна Рада спромоглася лише оголосити культурне відродження, соціалізм й автономію для України, хоча саме на той час, як ніколи, був слухний момент для успішного здобуття українським народом всеохоплюючої державності. На жаль, політичні провідники, чудово розуміючи це, у переважній більшості залишилися драгоманівцями і малоросами соціалістичної зафарбованості, відстаючи подекуди в національній еволюції від певних кіл простого вояцтва, робітництва і селянства.

Про можливість реального набуття Україною державності на той час розуміли всі — від Керенського до Грушевського.

---

* *Mare verborum, gutta rerum* (лат.) — море слів, крапля справ.

Про це, зокрема, свідчать слова голови Центральної Ради, який 19.V.1917 р. заявив Керенському: «Ми мислимо Україну незроздільно з Федеративною Республікою Російською. Якщо б ми прагли до повної незалежності, то ми б зовсім означено так питання і поклали, тим більше, що обставини дозволяють так ставити питання...»¹⁴. Віддзеркаленням цієї позиції стало нехтування державотворчою працею і постійні апеляції до Тимчасового уряду з проханням утримання української крайової влади. 13.V.1917 р. до Петрограда виїхала делегація Центральної Ради і Військового генерального комітету в складі В. Винниченка, С. Єфремова, М. Ковалевського, Г. Одинця, Д. Коробенка, І. Сніжного, матроса Письменного, полковника Пилькевича та Д. Ровинського. Делегації було доручено домагатися від Тимчасового уряду видання акта з принциповою згодою на право України мати національно-персональну автономію, призначення комісара у справах України при Тимчасовому уряді і урядового комісара на всю Україну з Крайовою при ньому радою, асигнування грошей на культурно-національні потреби українського народу та інші справи¹⁵.

16.V.1917 р. делегація в повному складі була у голови Ради Міністрів Росії кн. Львова і передала йому доповідну записку* Тимчасовому уряду та Виконавчому комітетові Петроградської Ради робітничих та солдатських депутатів з питань автономії України. В ній делегація Центральної Ради знову прохала в Росії коштів «для задоволення національно-культурних потреб, задушених при старому режимі»¹⁶. 17—18.V.1917 р. делегація, розділившись на кілька груп, відвідала російських міністрів Чернова, Мануйлова і голову Ради робітничих і солдатських депутатів Чхеїдзе. 20—21.V.1917 р. відбулося спільне засідання російської урядової комісії та української делегації. Обговорювали доповідну записку Центральної Ради. Як і слід було очікувати, остаточної згоди не досягли, «бо урядова комісія заявила, що задовольнити вимоги Української Центральної Ради неможливо»¹⁷. У відповідь делегація заявила, що в такому разі Центральна Рада не може відповідати за лад та спокій

---

* Доповідну підписали члени делегації В. Винниченко, Д. Коробенко, Письменний, Д. Ровенський, Ол. Пилькевич, А. Чернявський, С. Єфремов, І. Сніжний, Г. Одинець.

в Україні і виїхала з Петрограда, залишивши ще на кілька днів трьох членів делегації очікувати офіційної відповіді Тимчасового уряду. Не отримавши її, згодом також покинула тогочасну столицю Росії.

Таким чином, Росія розпочала тонку грошово-політичну гру з українськими провідниками, в якій були присутні всі ознаки пасивної (прихованої) фінансової війни: з переговорами, невиконаними обіцянками, зволіканнями тощо. Росія прагнула не лише втримати Україну в фарватері свого політичного майбутнього, а й контролювати, власне, саме українське національно-політичне, культурне і господарче відродження. Проте застосувати жорсткість, чи тим паче силу, Тимчасовий уряд був неспроможний. Росія продовжувала утримувати фронт світової війни, соціально-політична дестабілізація і господарська криза змушували уряд (тимчасово) терпимо ставитися до національних рухів. Україна ж саме у той час мала усі можливості власними силами максимально використати вигідну для неї ситуацію для розбудови своєї державності. Це дозволяло зробити активне пробудження національної свідомості українців, в тому числі й ще не розагітованих більшовиками солдатів, революційна ейфорія і віра народу в реальність самостійного існування країни, сільськогосподарський і промисловий потенціал тощо. Та задля досягнення цього необхідними були не демагогія, а практицизм, не соціалістичний інтернаціоналізм, а державотворчі переконання і політична воля провідників України. Проте саме цих якостей тогочасні керманічі української соціалістичної демократії, на жаль, і не мали.

Як підсумок таких переконань майже всіх діячів Центральної Ради 10.VI.1917 р. з'явився Перший Універсал, який проголошував автономію України у складі єдиної Росії: «Хай буде Україна вільною. Не одділяючись від всієї Росії, не розриваючи з державою російською...»¹⁸.

Втім, ейфорія потрохи минала, а щоденне життя вимагало фінансового забезпечення. В результаті цілого комплексу різного роду зволікань та невирішених питань у процесі державного будівництва, надзвичайного захоплення політичним популізмом, в Україні було вкінцець зруйновано адміністративно-виконавчий апарат влади. За таких умов, не маючи засобів для керівництва країною і водночас відчуваючи хронічну нестачу коштів, Центральна Рада I Універсалом агітує українців запро-

вадити добровільне самооподаткування¹⁹. Проте народ не поспішав сплачувати податків добровільно, ще й паралельно старій (російській) новій, хоч і українській, владі, яка практично влади на місцях не мала. Розбещений революцією і примарними ідеями соціалізму народ вирував, мітингував, розподіляв і прагнув самостійно виконувати функції влади.

Розуміючи непевність свого становища і відчуваючи нагальну необхідність в організації апарату управління проголошеної автономної України, 15.VI.1917 р. «Комітет Центральної Ради на останнім засіданні (15 юня) ухвалив організувати Генеральний Секретаріат Української Центральної Ради, який має завідувати справами внутрішніми, фінансовими, продовольчими, земельними, хліборобськими, міжнаціональними і іншими в межах України і виконувати всі постанови Центральної Ради, які цих справ торкаються»²⁰. Очолив Генеральний Секретаріат В. К. Винниченко, а генеральним секретарем фінансових справ було призначено проф. Х. А. Барановського²¹.

Новоствореному урядові слід було негайно домогтися розв'язання фінансової проблеми. Центральна Рада все більше і більше відчувала нестачу коштів. Ситуацію, що склалася, змалював на V сесії Центральної Ради голова Генерального Секретаріату соціал-демократ В. Винниченко, коли 26.VI.1917 р. відверто сказав: «Звісно, фінансові справи ми не можемо зразу ставити на цілком державний ґрунт, а повинні обходитись поки що засобами, які мають у своїй основі майже виключно моральну силу»²². Проте замість опертя на «виключно моральну силу» уряд вже тоді мав нагоду реально розпочати розбудову апарату державного управління у координатах номінально підпорядкованої йому території України, залучаючи до державних і місцевих органів з маси організованого революційно активного народу, яких винесли на політичну арену хвилі національного відродження.

На жаль, і цього зроблено не було. Приміром, обговорюючи 27.VI.1917 р. доповідь генсека фінансів «Про загальні основи найближчої роботи у фінансових справах», Х. А. Барановський щодо техніки збору податків ситуацію, яка склалася, характеризував риторичною фразою: «Не маємо апарату для зібрання, а анархістами бути не хочемо»²³. Подібні думки висловлювали й інші виступаючі, але щодо пошуку шляху для розв'язання проблеми кроків знов зроблено не було²⁴. Фінансовий зашморг,

закинутий з Петрограда на шию уряду автономної України, довів абсурдність його положення до того, що резолюцією фінансової комісії Центральної Ради від 28.VI.1917 р. Генеральному Секретаріатові дозволялося «робити грошові позички для задоволення потреб Ради...» і далі: «Генеральний секретаріат має право погодитись з якоюсь банковою установою, щоб вона взяла на себе обов'язки обслуговувати потреби Центр[альної] Ради»²⁵. Отже, уряд автономії отримав право позичати гроші на власну діяльність у приватних банківських установ, а це означало цілком допустиму імовірність потрапити у боргову залежність від малого кола приватних ділків.

Владу в Петрограді непокоїла поведінка українців і для налаштування ситуації з намірами Києва сюди прибули представники Тимчасового уряду — М. Терещенко та І. Церетелі. Тимчасовий уряд зажадав від Центральної Ради поступок і домігся очікуваного. На спільному з російськими представниками засіданні Генерального Секретаріату, що відбулося 29.VI.1917 р., торкалися і фінансового питання. З українського боку в нараді взяли участь В. Винниченко, Х. Барановський, Б. Мартос, С. Петлюра, М. Стасюк, І. М. Стешенко, В. Садовський, С. Єфремов, П. Христюк та М. Грушевський. У перебігу переговорів виявилася й фінансова скрута, в якій опинилася українська влада. Х. Барановський запропонував фактично ліквідацію навіть тих морально-зобов'язуючих українських податків, що, хоч і ефемерно, засвідчували елементи фінансової автономії України. «Додаткове обкладання навряд можна визнати доречним. — заявив він. — Центр всеросійськ[ий] повинен бути єдиним, але ми повинні отримати кошти не шляхом надбавки, а шляхом смітних (кошторисних. — *Авт.*) асигнувань по бюджету, затвердж[еному] краєвим органом — Радою»²⁶. В цих словах виявилось *ote testimonium paupertatis** України Центральної Ради.

Церетелі, відчувши тон вимовленого, одразу ж поставив умову, для вирішення власне якої вони з Терещенком і приїхали до Києва: «Якщо буде точно [з]формульовано, що це (тобто Генеральний Секретаріат. — *П. Г.-Н.*) буде орган Тимчас[ового] ур[яду], то кошти, безумовно, будуть відпущені на видатки по

---

* *Testimonium paupertatis* (лат.) — свідчення власної слабості.

управлінню краєм»²⁷. Уряд України, не маючи за собою реальної сили, згодився на поступки. У ці ж дні на основі угоди між Центральною Радою та Тимчасовим урядом Петроград визнав Україну як окрему територіально-адміністративну одиницю Російської республіки зі своїм представницьким органом. То була відчутна політична поразка провідників Центральної Ради, зумовлена їхньою неспроможністю опанувати фінансово-економічною ситуацією.

3.VII.1917 р. в своєму II Універсалі Центральна Рада повідомляла народові: «В згоді з іншими національностями України і працюючи в справах державного Управління, як орган Временного Правительства Генеральний Секретаріат Центральної Ради твердо йтиме шляхом зміцнення нового ладу, утвореного революцією... Визначаючи, що доля всіх народів Росії міцно зв'язана з загальними здобутками революції, ми рішуче ставимось проти замірів самовільного здійснення автономії України до Всеросійського Учредительного Зібрання»²⁸. Того ж дня Тимчасовий уряд своєю постановою затвердив Генеральний Секретаріат²⁹. Застосувавши один з варіантів фінансової війни, а саме грошову ізоляцію, петроградський Тимчасовий уряд домогся своєї мети — юридичного і фінансово-економічного підпорядкування загальноросійській владі українського політичного керівництва і крайових виконавчих структур.

Неможливість зорганізувати власне грошове господарство, що стало однією з головних причин національно-політичних поступок щодо Росії у період її найбільшого знесилення і, водночас, національного піднесення в Україні, свідчить, що українська молода державність, очолювана соціалістичними партіями, мала в основному в наявності фахівців-урядовців не кращої імперської державної школи, над якими тяжів хибний тип професійного, можливо й підсвідомого, малоросіяництва.

Відповідно до вищевказаної домовленості з представниками Тимчасового уряду 16.VII.1917 р. Центральна Рада затвердила «Статут Вищого Управління Україною», в якому відносно фінансового боку вказувалось, зокрема, що «Генеральний Секретаріат передає на затвердження Тимчасового Правительства тимчасові обрахунки видатків на потреби України, які розглянула і ухвалила Центральна Рада»³⁰. Однак насправді обставини виявились набагато складнішими, аніж на папері. У липні 1917 р. в касі Центральної Ради було лише близько 90 тис.

рублів³¹. 14.VII.1917 р. в пошуку грошей до Петрограда виїхали В. Винниченко і Х. Барановський³². Загальні ж видатки по бюджету Генерального Секретаріату, наприклад, лише на серпень 1917 р. становили 66 тисяч 755 рублів 83 коп.³³

Зі свого боку, Тимчасовий уряд погодився асигнувати на потреби Генерального Секретаріату до смішного малу суму — 300 тис. руб., але й вона не була переведена автономній Україні³⁴. За таких скрутних обставин і повному безладді на початку серпня 1917 р. в Україні виникла урядова криза³⁵. Есери відкликали своїх секретарів, в тому числі й Х. Барановсько-го³⁶. Тим часом несподівано в розпорядження Центральної Ради з Нью-Йорка через «Механік Метальбанк» було переведено 100 тис. крб., про що 18.VIII.1917 р. Малій Раді повідомив М. Грушевський³⁷. Проте гроші ці зібрали українці США не для Центральної Ради, а для українців-виселенців з Галичини, Буковини та прифронтових місцевостей Росії³⁸. Очевидно, ця сума ненадовго стала у пригоді українському керівництву, особливо в момент відсутності урядового складу. Проблему ж формування уряду остаточно було вирішено 21.VIII.1917 р., коли Мала Рада затвердила новий склад Генерального Секретаріату³⁹. Посаду генерального секретаря фінансів зайняв відомий не лише в Україні, а й поза її межами проф. М. Туган-Барановський.

Новий секретар фінансів зіткнувся із тією ж проблемою, що і його попередник, — відсутністю грошової маси. 8.IX.1917 р. урядовці постановили: «просити Секретаря в Справах Фінансових поїхати в Петроград для переговорів з Временним правительством в справі потрібних для існування Секретаріату грошових асигновок». Український крайовий уряд прагнув домогтися від Тимчасового уряду «асигнування авансом на видатки Секретаріату одноразово на протязі перших двох місяців, вересня і жовтня, 2 315 000 руб.»⁴⁰ Грошей з Росії, однак, Україна знов так і не отримала.

Щоб зберегти урядову адміністрацію і виплатити їй платню за вересень, М. Туган-Барановський вимушений був позичити у «Созбанку» на два тижні 75 тис. рублів, «позаяк кредит на содержание Секретаріату ще не переведено з Петрограда», — повідомляв генеральний секретар фінансів 2.X.1917 р. на урядовому засіданні⁴¹. Крім того, через відсутність коштів було затримано й скликання чергової (VII) сесії Центральної Ради. Як згодом пояснював членам Центральної Ради М. Грушевський, «остан-

ня сесія коштувала 20 000 крб. з Національного фонду. А фонд цей, зложений з добровільних жертв українців, був майже увесь витрачений на удержання Генерального Секретаріату»⁴².

На VII сесії Центральної Ради її урядовці кинулися з обвинуваченнями на Тимчасовий уряд, ретуючи власну бездіяльність. Голова Секретаріату В. Винниченко, виправдовуючи свою нездатність організувати роботу уряду і адміністративну владу в країні, 29.X.1917 р. заявив, що «перші часи роботи Генерального Секретаріату пройшли на зміцнення самого Секретаріату в більш моральному смислі. [...] Правительство [петроградське] не давало ніяких грошей, хоч Секретаріат не збирав податків з України; воно старалося місцеві власті роз'єднувати з Секретаріатом»⁴³; і далі знов: «Генеральний Секретаріат існував досі більш фіктивно, ніж реально, бо у нього не було майже жодних органів і апаратів. Через те діяльність його не відзначалась широтою і помітністю, бо багато праці йшло на внутрішнє налагодження апарату... Так само на перешкоді стояла весь час фінансова справа, бо, не маючи в своїх руках крайових фінансів, Секретаріат не міг фінансувати і своїх органів, а [Тимчасове] Правительство навмисне держалось централістичної політики та давало зрозуміти місцевим органам, щоб вони обминали Генеральний Секретаріат і зносились просто з [Тимчасовим] Правительством. Таким чином [російське] Правительство не раз порушувало свою ж інструкцію і навіть призначувало комісарів всупереч бажанню Генерального Секретаріату»⁴⁴. Винниченко також довів до відома членів Центральної Ради, що Петроград, окрім всього іншого, припинив асигнування коштів у розпорядження української автономії. Як бачимо, Тимчасовий уряд, ізолюючи київських урядовців безгрошів'ям і користуючись їхньою абсолютною непрактичністю й безпорадністю, тим часом налагоджував зв'язки з владними структурами безпосередньо на місцях.

Генеральний секретар фінансів Туган-Барановський також поскаржився на те, що центральний російський уряд не виконує своєї власної інструкції, самотійно (навіть не ставлячи до відома Генеральний Секретаріат) запроваджує цукрову монополію, яка здатна з України принести до російської скарбниці мільйони рублів. Туган-Барановський підсумував: «Ми стоїмо нижче всякого земства, яке має право накладати податки, яке має свої

власні бюджети, а ми [номінально] одержали тільки мізерних 300 000 [руб.] на всю Україну»⁴⁵.

Такий стан справ не міг далі продовжуватися. Український уряд і, зокрема, його фінансове відомство ніяк не могли знайти вихід із складної ситуації *pro publico bono**. Тим часом обстановка у самій Росії дедалі загострювалася, влада вислизала з рук уряду О. Керенського. Київські ж можновладці ніяк не могли переступити через доведену ними до абсурду соціалістичну відданість великоруським братам у вірі в світле майбутнє. І ось, врешті, урядовці Центральної Ради прозріли від грошової задухи, перестали шукати згоди між неузгоджувальними канонами національних свідомостей політичного романтизму.

29.IX.1917 р. з'являється Декларація Генерального Секретаріату України, в якій, зокрема, Генеральне Секретарство фінансів визнало за необхідне виробити заходи з розмежування у напрямі децентралізації загальнодержавних і спеціально-українських фінансів. У перспективу винесено завдання створення поряд із загальноросійським бюджетом і окремо українського. У Декларації вказувалося і на стару проблему для української влади, яка полягала в тому, що «недосить знайти нові джерела державних доходів, так само потрібно знайти способи для того, щоб платилися ті податки, які вже встановлено». Було означено, «що всі прямі податки не платяться». Декларація обіцяла, що «в найближчому часі буде вироблено законопроект про те, що на чолі всіх кредитових установ України має стати Національний Український Банк, до якого мусять перейти всі справи Київської Контори Державного Банку та всіх його відділів на території України. Діяльність Національного Банку має бути погоджена з діяльністю другої центральної кредитової установи на Україні — Українського Народнього Банку»⁴⁶.

То була декларація прагнень вільної України і її фінансових потреб. Вона заявляла про серйозні протиріччя, що поставали з умов II Універсалу і проголошення політично-господарчої автономії. Водночас лідери Центральної Ради не залишали надії на порозуміння з Тимчасовим урядом. 3.XI.1917 р. Генеральний Секретаріат вирішує знов направити до Петрограда секретаря фінансових справ⁴⁷. Очевидно, авторитет проф. М. Туган-Барановського таки вплинув на російських можновладців

---

* *Pro publico bono* (лат.) — для загального добра.

і 11.XI.1917 р. до Києва прибув транспорт з невеликою грошовою масою⁴⁸. Як виявилось — останній.

Тим часом у Петрограді сталася зміна влади. Внаслідок більшовицького перевороту (7 листопада 1917 р.) до влади прийшла Рада Народних Комісарів. Жовтневий (листопадовий) переворот у Росії і узурпація влади в Петрограді в руках більшовицької партії змусили Центральну Раду прискорити процес державного і фінансового унезалежнення від Росії. Вже на другий день після більшовицького перевороту в Петрограді київські більшовики В. Затонський і Ю. П'ятаков, які деякий час засідали у Малій Раді, вийшли з її складу⁴⁹.

Незважаючи на те що Центральна Рада не визнала РНК як законний уряд Росії, вона продовжувала сподіватися на петроградські гроші. Ситуацію в Києві загострювали страйкові настрої залізничників і робітників, а також більшовицькі організації. 17.XI.1917 р. представник ЦК УСДРП і член Центральної Ради М. Порш та член Київського обкому РСДРП(б) С. Бакинський мали переговори по прямому дроту з представником Раднаркому Росії Й. Сталіним. Одним з двох порушених у розмові питань було фінансове. М. Порш, зокрема, звернувся до Й. Сталіна з наступним: «...місцеві відділи Державного Банку, обслуговуючи фронт і тил, а також і промисловість, мають великі труднощі в грошовім обороті через брак грошових знаків. Ся обставина викликає серйозні ускладнення в промисловості, особливо в такій сезонній промисловості, як бурякоцукрова, не кажучи про те, що брак грошей може викликати неспокій в робітничій масі, якій, як служашим, так і урядовцям, нічим платити. Тому прохання доставити всім відділам Державного Банку на Україні достатній кількості грошей...» Й. Сталін пообіцяв, що повідомить про прохання українців Раду Народних Комісарів і запевнив: «не сумніваюся ні на одну хвилину, що вона зробить усі необхідні заходи [...]»⁵⁰.

Втім, більшовицький уряд насправді мав зовсім інші наміри. Його вожді апріорі зайняли щодо УНР агресивну і відверто ворожу позицію, а у фінансовій сфері ними вже було розпочато добре сплановану фінансову війну проти України. І перша її фаза полягала у тому, щоб остаточно затягнути фінансовий зашморг на шиї київської влади (фінансова ізоляція), а друга — в наданні потрібних коштів радикальним більшовицьким організаціям і боївкам та антирадянським колам для здійснення страй-

ків і збройних виступів (у Києві вже точилися збройні сутички, що переходили у бої). Своєю неспроможністю налагодити адміністративно-політичний лад і організувати фінансово-економічне життя країни цьому сприяли й сама Центральна Рада та керівництво УНР. В дійсності ж М. Порш фактично офіційно повідомив Петроград про катастрофічне положення Центральної Ради і загрозу соціально-політичного вибуху через грошову кризу. Саме це, власне, й потрібне було більшовикам, політика яких спрямовувалася на повалення існуючої влади в Україні.

19.XI.1917 р. Центральна Рада своїм III Універсалом проголошує: «Однині Україна стає Українською Народною Республікою. Не одділяючись від Республіки Російської і зберігаючи єдність її ми твердо станемо на нашій землі, щоб силами нашими допомогти всій Росії, щоб уся Республіка Російська стала федерацією рівних і вільних народів...»⁵¹

Проголосивши УНР, Центральна Рада однак і не змогла позбутися російського притяжіння, не посмівши оголосити замість федерації з північним сусідом самостійність України. За відсутності власної правової бази будь-яке планомірне налагодження фінансового порядку в країні було практично неможливим. Генеральний Секретаріат де-юре залишався виконавчим органом самоуправління автономної України із центральною загальноросійською владою — Тимчасовим урядом у Петрограді. Після більшовицького перевороту в столиці Росії і проголошення федеративної УНР у Києві постало питання про подальше законодавче визначення підстав управління Україною. Саме тоді у колі співробітників генерального секретаря фінансів М. Туган-Барановського зародилася думка про запровадження власних грошових знаків Україною і створення національної фінансової системи⁵².

24.XI.1917 р. про хід переговорів з Петроградом і плани розв'язання грошових проблем доповідав Генеральному Секретаріату виконуючий обов'язки секретаря фінансів В. Мазуренко⁵³. Наступного дня (25.XI.1917) було прийнято Закон про утримання Центральної Ради за державний рахунок та Закон про виключне право Центральної Ради видавати законодавчі акти УНР⁵⁴. У цей час до Генерального секретарства фінансів почали надходити протести від контор Державного банку з приводу того, що більшовицька Рада Народних Комісарів попризнача-

ла до них своїх комісарів, які починають заходи по захопленню банківських установ України⁵⁵.

Попри це, 30.XI.1917 р., очевидно з ініціативи Генерального Секретаріату, відбулася телефонічна розмова по прямому дроту генерального секретаря праці УНР М. Порша з комісаром Державного банку РРФСР Г. П'ятаковим. Оскільки Україна не мала власної грошової системи, їй вкотре довелося звертатися до банківських установ радянської Росії. Раднарком використовував це як один із засобів тиску на УНР. У розмові йшлося про виділення коштів з Державного банку для виплати залізничникам України, які погрожували у разі затримки заробітної плати оголосити загальний страйк. Г. П'ятаков пообіцяв, що гроші будуть надіслані безпосередньо страйковому комітету Південно-Західної залізниці. Він також заявив, що постачання грошей в Україну можливе лише за умови визнання Раднаркомом верховною владою і влади рад на місцях⁵⁶.

Всі ці та інші факти змусили провідників УНР остаточно визначитися щодо ставлення до більшовицького уряду РРФСР. 1.XII.1917 р. Генеральний Секретаріат ухвалив: «видати популярну брошуру і велику брошуру з поясненням щодо фінансового плану Генерального Секретаріату і фондів забезпечення українських грошей, а також, опублікувавши розмову Порша з Пятаковим, почати газетну кампанію проти фінансової політики Совета народних комісарів, що може спричинитися і до спопуляризування українських грошей»⁵⁷.

4.XII.1917 р. Радою Народних Комісарів, у день представлення відомого ультиматуму РНК Центральній Раді, було офіційно заявлено про припинення асигнування українського уряду рублевою готівкою. Зашморг фінансового голоду над державотворчою Україною затягувався і загрожував катастрофою. Події ж розвивалися з блискавичною швидкістю. 6.XII.1917 р. в Харків прибув московський «червоний» загін Сіверса, туди ж з Києва переїхала більшовицька частина I Всеукраїнського з'їзду рад.

У відповідь 9.XII.1917 р. Малою Радою було ухвалено низку законопроектів фінансового спрямування, які заклали перші реальні законодавчі засади щодо створення Україною власної грошової системи⁵⁸. Зазначимо, що побічно прискоренню їхньої появи сприяла і позиція більшовицької Росії щодо УНР. Опилившись перед реальним фактом фінансового колапсу і неперед-

бачених подальших наслідків для власної влади, діячі Центральної Ради та уряду УНР нарешті прийшли до усвідомлення нагальної необхідності порятунку української державності шляхом створення вітчизняної фінансової системи і запровадження національної валюти. З подібною проблемою рано чи пізно стикаються практично всі державні утворення на початкових етапах самостійного існування. Наявність же національної фінансової системи є не лише однією з ознак самостійності держави, але й одним із вагомих чинників чи, як би висловились древні, *mixtum compositum** державної безпеки. Своєю чергою, стан державних грошей є як показником мудрості провідників країни, так і барометром її економічного розвитку та суспільно-політичного клімату. На жаль, тогочасній Україні з провідниками не поталанило, а спішно прийняті законопроекти, як виявилось, запізнili.

Більшовицьке ж керівництво перейшло у наступ. Спочатку у війні фінансовій, а згодом і у збройній. Несподівано для уряду УНР штаб Південно-Західного фронту висунув Центральній Раді вимогу асигнації 40 млн руб., штаб Румунського фронту — 500 тис. крб., мотивуючи це тим, що, «невважаючи на їх телеграми до Петрограда, ніяких грошей не получають»⁵⁹. В розпорядженні ж Держбанку готівкою було лише близько 6 млн рублів. Винниченко знову повертається до думки взяти велику позику в московському і петроградському банках...

З Петрограда в розпорядження Управління Південно-Західними залізницями було спішно надіслано 50 млн рублів⁶⁰. Крім того, більшовицьке керівництво почало активно спонсорувати робітників і свої бойові організації, які мали виступити проти української влади під час наступу їхніх військ на Київ. Так, В. Ленін наказав наркому фінансів видати більшовицькому заводу «Арсенал» А. Іванову 3 млн 200 тис. руб. готівкою для робітників, які вже три місяці не отримували платню. Спеціальний загін з 37 озброєних робітників доставив гроші у Київ. Авторитет РКП(б) серед київського пролетаріату одразу ж пішов вгору. 600 тисяч покривало тримісячний заробітний фонд 4 тисяч арсенальців, решта ж грошей пішло на озброєння бойових загонів. Саме група заводських бойовиків під керівництвом

---

* *Mixtum compositum* (лат.) — складова суміш.

Ф. Гнеповського обеззброїла в січні 1918 р. охорону і захопила «Арсенал». За більшовицькі гроші було закуплено зброю для повстанців (а це близько 20% робітників заводу), організували пункт харчування, продовольчий склад, медпункт. Так розпочався більшовицький заколот у Києві.

До арсенальців приєдналися кулеметники Волинського полку, робітники Деміївського заводу набоїв, які незадовго перед цим також були проспонсоровані петроградськими комісарами на 1 млн 500 тис. руб., та інші. Залізничники Києва, які отримали від більшовицької партії після захоплення «Арсеналу» 13 млн 685 тис. руб., мали зупинити рух потягів, щоб ізолювати Центральну Раду від можливості передислокації військ⁶¹. Такі повстання, організовані за більшовицькі гроші, хвилею прокотилися в грудні 1917 — січні 1918 рр. по всій країні. Тим часом радянські «червоні» війська успішно просувалися Україною, яка завдяки помилковій у військовому будівництві політиці провідників Центральної Ради залишилася безсилою і беззахисною перед ворогом. Народні маси розчарувалися політикою українських соціал-демократів та соціалістів-революціонерів і, дезорієнтовані більшовицькою пропагандою, не стали на захист уряду УНР. Численні українізовані полки, зубожілі без платні, весь 1917 рік не були інкорпоровані в державну систему УНР. Врешті-решт вони почали розкладатися, а часом і грабувати, а коли слід було стати на захист Центральної Ради і України, оголосили про свій нейтралітет або збільшовичилися.

Центральна Рада ж, в особах її провідників, не спромоглася передбачити загальноросійську державно-фінансову кризу 1917 р. і посилення господарчо-руйнівних процесів воєнними та революційними подіями. Захоплені загально-політичними теоріями соціалістичної забарвленості і партійно-особистими амбіціями, лідери тогочасної України нехтували галузевим державотворенням. Так було втрачено важливий час і історичну можливість сформування структури гілок державного управління, розбудови армії, регуляції податкової системи, організації національних фінансів, опанування міцною і авторитетною владою у провінції тощо.

Соціалістичні вожді УНР продовжували триматися за Росію, поки ця Росія не вибила їх з Києва. Захопивши Україну, Петроград дав наказ у триденний термін конфіскувати із сейфів українських банків та їхніх відділень цінні папери, облігації,

грошові знаки тощо та передати у Держбанк РРФСР. Золото у злитках та монетах конфісковувалось на користь російської (більшовицької) держави. В результаті Українська Народна Республіка, відновивши свою владу навесні 1918 р., опинилась з нульовим запасом коштовних металів і готівкової грошової маси взагалі. Більшовицьке керівництво та Наркомат фінансів РРФСР, розпочавши необмежений випуск нічим не забезпечених паперових рублів, безперешкодно наповнили ними грошовий ринок України, що спричинило гіперінфляційні процеси в українській економіці. Київська влада, постійно перебуваючи у стані грошової задухи й відсутності у своєму розпорядженні національної валюти, потопала в океані знецінених інфляцією рублів.

Уряд УНР, що повернувся до влади за допомогою німецьких та австро-угорських військ, не зміг опанувати ситуацією у країні і налагодити господарче та фінансове життя. Як виявилось, ця ланка державотворення стала для Центральної Ради проблемою життя і смерті — *Tertium non datur!* — Третього не дано! За таких умов над Україною примарою нависло німецьке: «*Wir werden Ordnung schaffen*»*. 29 квітня 1918 р. владу Центральної Ради внаслідок державного перевороту на чолі з генералом П. Скоропадським і за підтримки окупаційної німецької влади було повалено. Незважаючи на поразку Росії у першій збройній війні проти УНР від її союзників, фінансову війну з Центральною Радою виграла таки більшовицька Росія. Фактично ж, як не прикро це констатувати, здебільшого Центральна Рада поборолала себе сама, а із собою і українську державність, задовго до історичної поразки у першому етапі національного державотворення.

¹ Туган-Барановський М. Політична економія. Курс популярний. — К.: В-ня Дніпровського Союзу споживчих спілок України, 1919. — С. 126.

² Шкіль М. Україна в боротьбі за державність. — Торонто, 1917. — С. 149.

³ Українська Центральна Рада у Києві // Вісти з Української Центральної Ради. — 1917. — № 1. — 19 березня.

⁴ ЦДАВОВ України. — Ф. 1115. — Оп. 1. — Спр. 13. — Арк. 108.

⁵ Там само. — Арк. 109.

⁶ Робітничая газета. — 1917. — 26 квітня.

⁷ ЦДАВОВ України. — Ф. 1115. — Оп. 1. — Спр. 16. — Арк. 7—8.

* «*Wir werden Ordnung schaffen!*» (нім.) — «Ми наведемо тут порядок!»

- ⁸ Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. — Т. 1. — К., 1996. — С. 534.
- ⁹ Михайлов И. Д. Состояние железнодорожного транспорта // Народное хозяйство. — 1919. — № 5.
- ¹⁰ Робітнича газета. — 1918. — 14 серпня.
- ¹¹ Вісти з Української Центральної Ради. — 1917. — № 5.
- ¹² Там само. — № 6.
- ¹³ ЦДАВОВ України. — Ф. 1115. — Оп. 1. — Спр. 16. — Арк. 9 зв.
- ¹⁴ Там само. — Арк. 14—16 зв.
- ¹⁵ Вісти з Української Центральної Ради. — 1917. — № 8.
- ¹⁶ Там само.
- ¹⁷ Там само.
- ¹⁸ Украинская жизнь. — 1917. — № 3—6; Вісти з Української Центральної Ради. — 1917. — № 9.
- ¹⁹ Вісти з Української Центральної Ради. — 1917. — № 9.
- ²⁰ Народна воля. — 1917. — 17 червня.
- ²¹ Вісти з Української Центральної Ради. — 1917. — № 13.
- ²² Вісти з Української Центральної Ради. — 1917. — № 10; Христюк П. Записки і матеріали до історії української революції 1917—1920 рр. — Т. 1. — Відень, 1921. — С. 80.
- ²³ Вісти з Української Центральної Ради. — 1917. — № 15/16.
- ²⁴ Нова Рада. — 1917. — 1 липня.
- ²⁵ Там само.
- ²⁶ ЦДАВОВ України. — Ф. 1115. — Оп. 1. — Спр. 18. — Арк. 24—24 зв.
- ²⁷ Там само.
- ²⁸ Там само. — Спр. 5. — Арк. 10—11.
- ²⁹ Вісти з Української Центральної Ради. — 1917. — № 10.
- ³⁰ Вісти з Української Центральної Ради. — 1917. — № 18; Христюк П. Вказ. праця. — С. 96—97.
- ³¹ Нова Рада. — 1917. — 27 липня.
- ³² ЦДАВОВ України. — Ф. 1115. — Оп. 1. — Спр. 32. — Арк. 26.
- ³³ Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. — Т. 1. — С. 272—273.
- ³⁴ Христюк П. Вказ. праця. — Т. 2. — С. 16.
- ³⁵ Вісти з Української Центральної Ради. — 1917. — № 22/23.
- ³⁶ Нова Рада. — 1917. — 15 серпня.
- ³⁷ Вісти з Української Центральної Ради. — 1917. — № 24.
- ³⁸ Нова Рада. — 1917. — 19 серпня.
- ³⁹ Вісти з Української Центральної Ради. — 1917. — № 24.
- ⁴⁰ ЦДАВОВ України. — Ф. 1063. — Оп. 3. — Спр. 1. — Арк. 6.
- ⁴¹ Там само. — Арк. 29.
- ⁴² Народня воля. — 1917. — 31 жовтня.
- ⁴³ Там само.
- ⁴⁴ Нова Рада. — 1917. — 3 листопада.
- ⁴⁵ Народня воля. — 1917. — 31 жовтня.
- ⁴⁶ Нова Рада. — 1917. — 30 вересня.
- ⁴⁷ ЦДАВОВ України. — Ф. 1063. — Оп. 3. — Спр. 1. — Арк. 55.

- ⁴⁸ Немановъ Л. М. Финансовая политика Украины (7 ноября 1917 — 4 февраля 1919 гг.). — К., 1919. — С. 8.
- ⁴⁹ Дорошенко Д. Історія України 1917—1923 рр. — Т. 1. — К., 2002. — С. 102.
- ⁵⁰ Робітнича газета. — 1917. — 19 листопада.
- ⁵¹ Нова Рада. — 1917. — 8 листопада.
- ⁵² Мартос Б. Українська валюта 1917—1920 років // Мартос Б., Зозуля Я. Гроші Української Держави. — Мюнхен, 1972. — С. 9.
- ⁵³ ЦДАВОВ України. — Ф. 1063. — Оп. 3. — Спр. 1. — Арк. 93.
- ⁵⁴ Вістник Генерального Секретаріату Української Народньої Республіки. — 1917. — 1 грудня.
- ⁵⁵ ЦДАВОВ України. — Ф. 1063. — Оп. 3. — Спр. 1. — Арк. 95 зв.
- ⁵⁶ Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. — Т. 1. — С. 577.
- ⁵⁷ ЦДАВОВ України. — Ф. 2592. — Оп. 1. — Спр. 2. — Арк. 48 зв.
- ⁵⁸ Народня воля. — 1917. — 12 грудня.
- ⁵⁹ ЦДАВОВ України. — Ф. 1063. — Оп. 1. — Спр. 2. — Арк. 20.
- ⁶⁰ Там само.
- ⁶¹ Цалик С. Что бывает, когда не платят зарплату... // Газета по киевски. — 2004. — № 3. — С. 28.